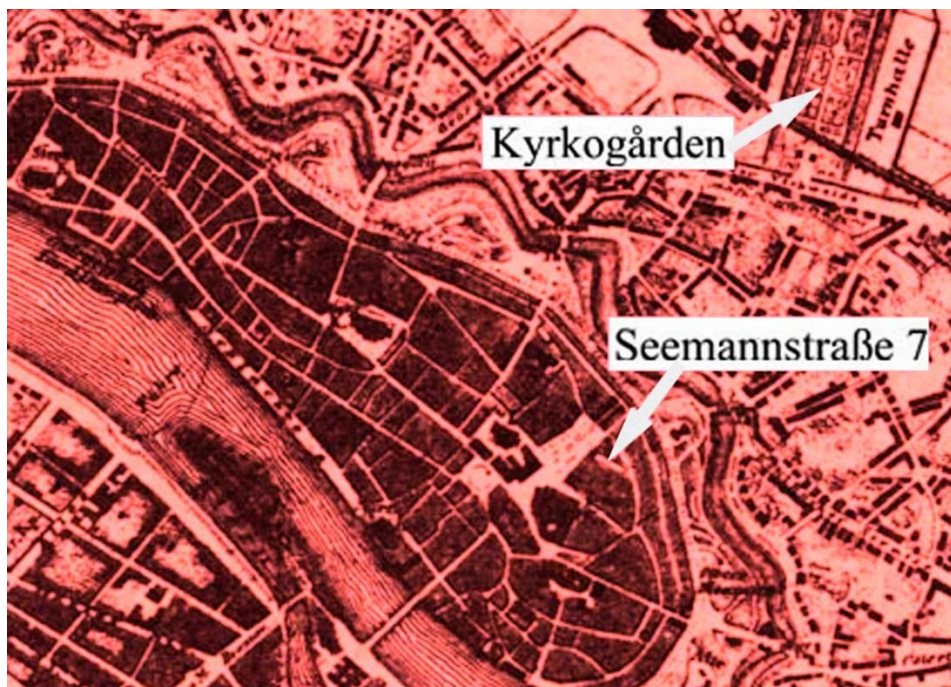

ALMQVISTIANA

MEDDELANDE FRÅN ALMQVISTSÄLLSKAPET # 37 2015

<i>Harald Steinmann</i> Almqvist i Bremen	Sid 3
<i>Petra Söderlund</i> Reste Almqvist till Härnösand 1813?	Sid 6
<i>Göran Gunér</i> Carl Christoffer Gjörwell – upplysningspionjär och Loves beundrande morfar	Sid 8
<i>Irene Lindh, Cecilia Sidenbladh</i> Skådespelare på Almqvists scen: Till minne av Måns Westfelt	Sid 16
<i>Lennart Hedwall</i> Två fiktiva Almqvisttexter	Sid 22

INLEDNING

Årets nummer av *Almqvistiana* inleds med tre biografiska bidrag, varav det första besöker slutstationen på Almqvists livsresa: Bremen. Vad vet vi egentligen om författarens två besök i Bremen? Den tyske hembygdskännaren Harald Steinmann har studerat vad de befintliga dokumenten kan berätta om Almqvists tid i den gamla hansastaden 1851 och 1866, på väg till och på väg hem ifrån landsflyktsåren i Amerika. Steinmann berör också den bedrövliga historien kring författarens kroppsliga kvarlevor.

Därefter följer en kommentar till en nyupptäckt Almqvisthandskrift. I ett tidigare nummer av *Almqvistiana* ritades kartan över Almqvists resor i Sverige, och Olof Holm åberopade författarens egna redogörelser för sina resor norrut: han sade sig aldrig ha varit längre norrut än Falun och Gävle. Nyligen uppdagades en gästbok från Härnösand, där Almqvist av allt att döma befann sig den 26 februari 1813. Petra Söderlund diskuterar handskriften.

Göran Gunér berättar därefter om Carl Christoffer Gjörwell, som Thorild kallade ”de lärda mödors patriark – den evigt skrivande”: publicisten, encyklopedisten och bokhandlaren, som också var Almqvists morfar. Gunér beskriver förhållandet mellan Gjörwell och dottersonen och ger en generös bild av den gamla patriarken och hans tid.

Sedan uppmärksammas två personer som på var sitt håll har spridit kunskap, intresse och glädje kring Almqvist och hans författarskap. Irene Lindh och Cecilia Sidenbladh samtalar inledningsvis över skådespelaren Måns Westfelt, som gick bort i år. Han framstår som en av de stora Almqvistuttolkarna på scenen, med insatser i uppsättningar av *Amorina*, *Ramido Marinesco*, *Purpurgreven*, och *Det går an*. Medlemmar i sällskapet har ofta mött honom i mera tillfälliga – men därmed inte mindre minnesvärda – dramatiseringar och läsningar i det mindre formatet.

I det avslutande stycket skriver Lennart Hedwall om kritikern, litteraturprofessorn och Almqvistforskaren Olle Holmberg. Han tillhörde den grupp av forskare – det var en framstående skara, med bland andra Henry Olsson, Ruben G:son Berg, Greta Hedin och Algot Werin – som på 1920-talet lyfte upp Almqvist från den svenska litteraturhistoriens lägre divisioner, till att vara en av våra stora författare; under några år kom en lång rad avhandlingar och utgåvan av författarens *Samlade skrifter*. Hedwall diskuterar två fiktiva Almqvisttexter, författade av Holmberg och utmärkande för hans spirituella, och stundtals ironiska granskningskonst och inkännande intresse för Almqvists författarskap i allmänhet, och Törnrosens bok i synnerhet.

Redaktörerna

Almqvist i Bremen

Harald Steinmann

Staden Bremen i nordvästra Tyskland blev Almqvists sista bostadsort – det var där han dog och begravdes år 1866. Men det var också i Bremen som han 15 år tidigare hade fått hjälp av en sjökapten att under falskt namn ta sig över till Amerika.

Egentligen ska skildringen av ett människoliv börja med födelsen. Men när det gäller Carl Jonas Love Almqvist kan man också börja utifrån notering No 1474 från 27 september 1866 i dödboken från församlingen i Bremen där de dunkla omständigheterna kring hans död dokumenteras. Dagen innan, den 26 september, klockan 3 om eftermiddagen, hade Carl Westermann, ”också kallad Jules Charles” avlidit på sjukhuset St.-Jürgenstraße. Yrke professor, ålder 74 år. ”Men högst sannolikt riktigare Carl Jonas Lowe Almqvist” står det i dödboken.

Efter att ha återkommit från Amerika i september 1865 hade Love under de båda namnen professor Carl Westermann och professor Jules Charles bott inneboende på Seemannstraße 7 nära domkyrkan. Under året han bodde i Bremen måste det ha uppstått ett förtroendefullt förhållande mellan pensionatsgästen och hans värdinna Doris Henke, änka efter skräddarmästaren Eberhard Heinrich Henke. För hon hade informerat Loves dotter Maria i Stockholm om hennes fars tillstånd. Med ekonomiskt stöd av Loves halvbror Fridolf gav sig Maria av på den mer än 110 mil långa och på den tiden besvärliga resan till Bremen.

Men hon kom för sent: Man hade redan begravt hennes far i en fattiggrav på Herdentor-kyrkogården. Men både pensionatsvärdinnan Doris Henke och den läkare, Johann Eberhard Noltenius, som vårdat Love den sista tiden, påverkade henne att köpa en värdig gravplats för 30 riksthaler, och så ansökte hon om att få flytta kroppen. Tillstånd beviljades, men när hon stod inför kistan insåg hon till sin förtvivlan att dödgravaren Heinrich Barlach hade öppnat fel grav. Alla fattiggravar var på pricken lika, och den som han natten till 6 oktober hade grävt upp var Nr 5 och inte Nr 7. Men förväxlingen kunde bevisas. När grav Nr 7 efter en kort diskussion öppnades nästa natt fann man den röda ros som dr Noltenius hade tagit med hemifrån till Loves dödsbädd från en bukett som hans fru hade i en vas. Den hade doktorn låtit falla på kistan som en sista hälsning. Om än lite smutsig av jord var den bevis för att det var den rätta graven.

Maria Almqvist betalade 17 riksthaler för ett kors av svart marmor med inskription, sålde Loves böcker till antikvariatsbokhandlaren Setzer på Pelzerstraße och tog med sig manuskriptet till Om svenska rim på nära 1 500 sidor hem till Sverige.

Love fick också ett slags dödsruna i Bremen. I Weser-Zeitung den 17 oktober 1866 beskriver bokhandlaren Karl Tannen på Pelzerstraße 11 Almqvist som en besynnerlig figur; han hade haft honom som kund. ”Men hans verksamhet som skriftställare hade

I katalogen över Nordiska museets samlingar finns Almqvists gravkors från kyrkogården i Bremen registrerat. Donerat av en anonym givare 1901, samma år som Almqvist begravdes på nytt på Solna kyrkogård. Den svarta stenen uppges här vara skiffer, inte marmor. Foto Nordiska museet.

den mest mångfaldiga karaktär”, skriver bokhandlaren som dock inte hade känt till Loves sanna identitet förrän hans dotter sålde hans efterlämnade böcker.

Förutom namnet Carl Jon. Ludw. Almqvist, felaktigt födelsedatum (27 i stället för 28 november) och dödsdatum hade gravkorset texten Tempus omnia revelat (Tiden avslöjar allt). Det kan man tycka faktiskt stämmer på vad som har hänt efter professor Westermanns död.

Men någon evig vila fick inte Love under marmorkorset. Herdentor-kyrkogården var en smal långsträckt remsa som sträckte sig från gatan An der Weide nästan 500 meter till det som nu är Hollerallee. Men bredden var bara 80 meter. När stationen för järnvägen till Hamburg skulle planeras 1872 måste en del av kyrkogården tas i anspråk, och det berörde Loves grav som flyttades 1875. Året efter beskrev den svenska läkaren professor Axel Siegfried Ulrich gravens tillstånd som ”beväxt med högt vildvuxet gräs och några tynande cypresser”.

Den tredje flyttningen av Loves stoft genomfördes under sista kvartalet 1901. Kyrkogården skulle förvandlas till den park som den fortfarande är, och nu hade inställningen till honom förändrats i Sverige; uppskattningen av hans verk hade tagit över kritiken. Skelettet och gravkorset fördes till Sverige. Gravkorset hamnade i Nordiska museets samlingar, och kvarlevorna gravsattes i hans morfars Carl Christoffer Gjörwells familjegrav på Solna kyrkogård.

Det sista levnadsåret var inte den enda gången Love befann sig i Bremen. I februari 1841 kom han på väg hem från London och Paris till Bremen. I Brinkum, nu en förstad på andra sidan Weser, beredde man sig på att gå över floden som låg tillfrusen. Det

iskalla vattnet stod dock knädjupt på isen och man behövde hjälp av andra för att komma i land på Bremensidan.

Loves flykt till Amerika 1851 gick också över Bremen. När rättvisan var honom i hälarna i Stockholm reste han tidigt på morgonen den 11 juni från Riddarholmskajen med ångbåt till Örebro och vidare till Helsingborg dit han kom den 18 juni. Resan fortsatte till Köpenhamn (19 juni), Hadersleben eller Flensburg (21 och 22 juni), Rendsburg (23 juni) och över Altona till Bremen dit han kom den 24 juni. Med den här taktiken villade Almqvist skickligt bort förföljarna som trodde att han hade tagit en båt från Stockholm till Kiel.

För tiden i Bremen såg den detaljerade tidsplanen ut så här: den 27 for han till Bremerhaven, därifrån den 28 till Stade som ligger närmare Hamburg och var huvudstad i Bremen-Verden under svensktiden. Den 29 återvände han till Bremerhaven för att dagen efter träffa sjökaptenen Hermann Hohorst i Vegesack, en förort till Bremen. Veckan 1–8 juli befann sig Almqvist i Wesers mynning. Totalt låg åtta fartyg där och väntade på gynnsam vind för seglatsen över Atlanten.

Den 8 juli avseglade barken Hudson under kapten Hohorsts befäl med 172 passagerare. Efter drygt sju veckor, 28 augusti, nådde man New York.

Kapten Hohorst från Vegesack var en viktig person för att Almqvist skulle kunna ta sig till Amerika. Han var en erfaren sjöfarare som under flera år hade seglat fram och tillbaka över Atlanten. Han kände säkert till vilka möjligheter det fanns att som passagerare, eller sjöman, ta sig in i Amerika utan identitetshandlingar. Hohorst var också fjärdedelsägare i barken Hudson vilket förutom ansvaret som kapten gav honom rätt till visst medbestämmande. Förmodligen så långtgående att han han kunde ändra namn och härkomst på passagerarna, varefter han konstaterade följande:

”Jag, Hermann Hohorst, förklarar högtidligen, uppriktigt och sanningsenligt, att följande lista eller Manifest över passagerare, undertecknad med mitt namn, är upprättad efter bästa kunskap och samvete. Så hjälpe mig Gud. H. Hohorst (namnteckning).”

Love Almqvist fick ”amerikanskt medborgarbrev”, utställt den 25 september 1851 för Abraham Jacobson, sjöman av svensk härkomst. Man kan förmoda att Hermann Hohorst hjälpte till också med den saken. Under identiteten Abraham Jacobson skickade Love hem pengar under 1852.

Artikeln har tidigare publicerats i Heimat-Rundblick. Den har redigerats för svenska förhållanden.

Reste Almqvist till Härnösand 1813?

Petra Söderlund

I början av 2014 kontaktades Almqvistsällskapet av en privatperson som påstod sig i sin ägo ha en gästbok från början av 1800-talet, i vilken bl.a. C.J.L. Almqvist skrivit. Gästboken hade tillhört Härnösandssläkten Lundgren men skulle nu säljas på auktion. Fulla av skepsis – Almqvist har själv uppgivit, i ett brev till sin dotter Maria Lovisa den 8/7 1854, att han varit i nästan alla svenska städer ”[m]ed undantag af de Norra orterna” – begav sig undertecknad i sällskap med Almqvistsällskapets sekreterare, Olof Holm, hem till privatpersonen för att ta en titt på gästboken. (Citatet efter C.J.L. Almqvist, *Brev 1803–1866*, utg. av Bertil Romberg, Stockholm 1968, s. 254.) Själva gästboken visade sig vara inbunden med slitna skinnpärmar (delvis lossnade), med bokstäverna ”E.I.T.” på främre pärmen, i liggande format, med papper av måtten 10,4 x 20,3 cm och vattenmärket PRO PATRIA med bild av ett lejon. På ett av bladen finns följande text:

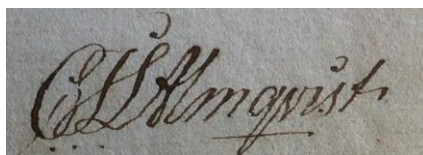
Lik en gråtande Madonnas bild
Lyser Själen skönare bedröfvad –
Hvad är malmen ej af elden skild
Och hvad är den dygd som ej blir pröfvad – (Valerius)

Ja! – – Menskans lott är sorgen! – O hvem var
Då som upphöll Lifvets blomma på sin stängel,
När den dignar? – – Ach! – hörs hjertats svar: –
Vänskapen var denna goda, ljusa ängel! –

C.J.L. Almqvist

Härnösand d. 26 Febr. 1813.

Stilen ser onekligen ut att vara av Almqvists hand. Vi har inte tillåtelse av (den numera förre, gästboken såldes på Stockholms Auktionsverk den 16 juni 2015, för 6 500 kronor) ägaren att återge gästboksbladet i faksimil, men signaturen ser ut sålunda:

Hade Almqvist helt enkelt glömt bort att han varit i Härnösand, när han många år senare erinrade sig sina resor till svenska städer – eller tyckte han inte att Härnösand hörde till de ”norra orterna”? Tyvärr finns passjournaler och andra passhandlingar, som utfärdades av Länsstyrelsen i Stockholm, eller, eftersom Almqvist studerade i Uppsala år

1813, möjligen av magistraten i Uppsala, från 1810-talet inte bevarade. Diarier över pass som utfärdats av Länsstyrelsen i Uppsala finns däremot bevarade på Landsarkivet i Uppsala, men där finns ingen notering om någon Almqvist som skulle ha rest till Härnösand, vare sig i slutet av 1812 eller i början av 1813. (Länsstyrelsen i Uppsala län: Landskansliet, Passjournaler 1802–1863, C I:1.) Det går alltså inte att verifiera Härnösandsresan med hjälp av upplysningar om utfärdade inrikespass. Vidare kan tilläggas att veterligen finns inga brev som kan styrka en eventuell resa till Härnösand vid denna tid.

Gästboken ger heller ingen ledning vad beträffar Almqvists resällskap – farbror Eric Abraham Almqvists namn finns inte i boken. Ett rimligt antagande är att, om resan nu gjordes, farbrodern – som utnämndes till biskop i Härnösand i december 1812 – tog med sig brorsonen som resällskap till Härnösand. Farbrodern vigdes till biskop i Uppsala den 1 januari 1813, för kort därefter till Härnösand för domkapitel och sedan till Säbrå, för att ordna med upprustning av biskopsgården därstädes. Almqvist kan ha besökt handelsmannen Erik Johan Tjernberg med maka Caisa Sofia Gavelius, båda från förmögna släkter i staden. År 1816 köpte Almqvists farbror dessutom en gård av lagman Pehr Gavelius. Gästboken kan sedermera ha gått i arv till Erik Tjernbergs och Caisa Gavelius dotter Maria Magdalena, som år 1827 gifte sig med handelsman Lundgren, år 1815 inflyttad till Härnösand. (Uppgifter från Thomas Sidenbladh, som forskat fram uppgifter om familjen Lundgren samt farbroderns Härnösandsvistelse i början av 1813.)

Vad de citerade raderna av Johan David Valerius (1776–1852) beträffar, så är de hämtade från ett ode betitlat *Tålmodet*, för vilket han år 1803 vann Svenska Akademiens Stora Pris. Raderna därunder, troligen av Almqvist själv, har en tematik som går igen i en samtida dikt han skrev: ”Äkta kärlek” (*Otryckta verk 1806–1817*, SV III:1, utg. av Petra Söderlund, Stockholm 2006, s. 73 ff). Ruben G:son Berg har, säkerligen utan att känna till raderna i gästboken, påpekat att dikten har reminiscenser från just Valerius (se ”Inledning” till SV III:1, s. XIII).

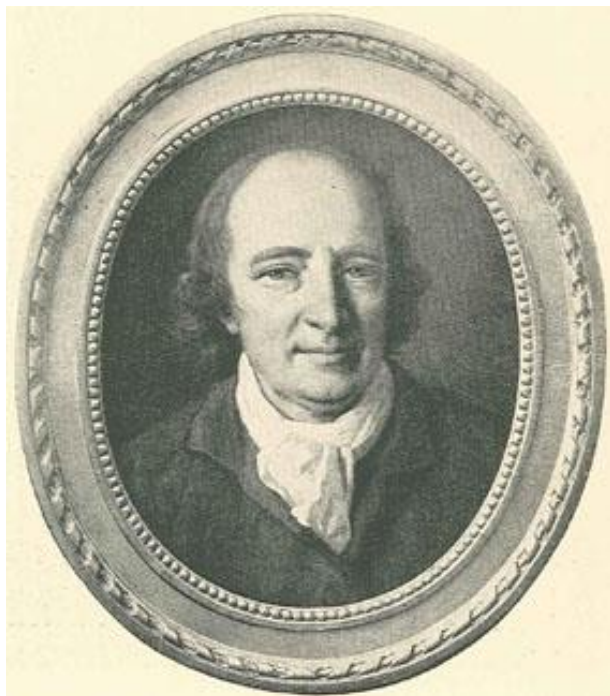
Även om Almqvist faktiskt besökte Härnösand vintern 1813, så verkar vistelsen inte ha givit några bestående intryck hos honom. En sökning i de av hans verk som ligger i Litteraturbanken ger endast tre träffar på ”Hernösand”, samtliga i *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick* (SV 17, utg. av Sven-Göran Malmgren, Stockholm 2013), och samtliga gäller geografiska positioneringar av mindre orter. Så synd att ordboken slutar redan med ”Brand”, det hade varit intressant att se vad Almqvist hade åstadkommit under ”Hernösand”.

Carl Christoffer Gjörwell – upplysningspionjär och Loves beundrande morfar

Göran Gunér

”Som jag nu sitter och skrifver dessa rader är mormor hos lilla Love, som varit hela åtta dagar litet pjunksjuk, hostat och haft ondt för tänder med litet feber [...] Det är en skön gosse, bara eld, har ett fint ansikte, talar och begriper allt, har redan infall och själfsvåldigheter; honom fattas bara en friskare färg, är ej nog röd för en snart tre års junker.”

Carl Christoffer Gjörwell på 1780-talet när han närmade sig 60-årsåldern. Gravyren utgår från ett porträtt målat av Per Krafft d ä. Man kan notera att han är porträtterad med ”eget hår”, alltså utan peruk vilket kunde signalera både vardaglighet och lite radikal vittherhet.

Det är en beundrande morfar som skriver så här i ett brev till sin dotter i Norrköping om sitt treåriga barnbarn. Morfar, Carl Christoffer Gjörwell (1731–1811), skulle fortsätta beundra sin dotterson. Han betydde mycket för den unge Loves orientering i tillvaron, både intellektuellt och religiöst. Morfar matade Love från tidiga år med böcker. Och han var herrnhutare och skrev psalmer som i sin enkla känsla kan påminna om Songes.

Det nära förhållandet var ömsesidigt. Tio år gammal skrev Love till sin morfar: ”Jag förblifver alltid med vördnad min söta Morfars bästendigt lydige och tacksame Doterson.” Det var 26 år innan den unge skribenten skulle publicera sin rättstavningslära...

Ingen har vågat sig på att skriva Carl Christoffer Gjörwells biografi. Men alldeles oavsett släktskapet med Love Almqvist var han en intressant person. En av upplysningstidens pionjärer i Sverige, en nyckelperson i dåtidens kulturliv. Oscar Levertin, som vid förra sekelskiftet forskade i Gjörwells enorma arkiv och korrespondens skrev: ”Ingen enskild man har efterlämnat ett så rikt material till belysandet av förra seklets (dvs 1700-talets) levnadsförhållanden och åskådningar.”

Thomas Thorild kallade honom ”de lärda mödors patriark - den evigt skrifvande”. Gjörwell lämnade 100 000 skrivna sidor efter sig; han arbetade som bibliotekarie, publicist, journalist, encyklopedist, bokhandlare och importör av utländska böcker. Han var rojalist och propagandist för Gustav III. Hans motto var ”Guds ära, Samfundets bästa, Inbördes nöje och et Godt Samvete”.

Gjörwell var också en okuvlig optimist – en nödvändig egenskap i det ofta alltför krävande och mångfrestande yrkesliv han valt.

Född av ogifta föräldrar

Carl Christoffer Gjörwell var ett utomäktenskapligt barn. Han föddes 1731, fadern var överstelöjtnant Christoffer Ehrensparre. Modern Walborg Gröning var klockaredotter från Brännkyrka, som senare gifte sig/giftes bort med en sergeant Ståhl från Ehrensparres kompani. En son till dem, Gillis Ståhl, som alltså var Gjörwells halvbror kom trots att han var en ”surögd personage” småningom att arbeta i hans bokhandel.

Gjörwell erkändes aldrig öppet som son till Christoffer Ehrensparre på det skånska godset Dybeck men fick växa upp hos två fastrar i Önnestad nära Kristianstad, och fadern höll livlig kontakt med honom, sin äldsta son. Ehrensparre gifte sig 1740 med Christina Gustaviana Ingelodz och fick med henne 13 barn. Ett av dem, Gjörwells halvsyster Margareta Silnecker, blev svärmor till kungamördaren Jacob Johan Anckarström. Men Gjörwell kom också att på andra sätt knytas till familjen Anckarström – jag återkommer till det.

Vid åtta års ålder följde Gjörwell sin fars regemente till Finland och inhystes hos en släkting på Tenala prästgård där det fanns ett stort bibliotek. Från det han var elva år studerade han i Lund under den store historikern Sven Lagerbring. Det blev avgörande för hans framtid och det var Lagerbring som uppmanande brukade säga: Gör väl! Det tog Gjörwell till sitt familjenamn.

Studierna fortsatte med lärdomshistoria 1745–1748 i Greifswald i svenska Pommern. Därefter återvände han till studier i Lund – dock utan examen. 1750–1751 kunde han göra en längre studieresa till Nederländerna och Frankrike. Hemkommen arbetade han i fyra år som informator åt barnen till den rike Elias Brandel, som ägde sockerbruk på Blasieholmen och flera fastigheter. Bara den store köpmannen Claes Grill var rikare på hela Norrmalm.

Därpå började Carl Christoffer Gjörwells bana som ämbetsman. Först var han kanslist och amanuens vid Antikvitetskollegiet. 1755 blev han antagen som bibliotekarie vid Kungliga Biblioteket – tills vidare utan lön. Där blev han kvar i 26 år, småningom med lön som han fick behålla när han slutade som 50-åring 1781!

Samtidigt gav han ut periodiska skrifter, där han gav uttryck för sin mening i vitt skilda frågor. De väckte stark reaktion och ledde till flera censuringripanden. Han saxade friskt ur tyska och franska journaler. Läsarna fick därmed kontakt med den aktuella debatten på kontinenten. Han tilltalades mycket av Rousseaus idéer och var den som först introducerade Shakespeare, Ossian och nyklassicisten Winckelmann för en svensk publik. Han skrev även om den politiska utvecklingen i Nordamerika.

Totalt gav Gjörwell ut omkring 65 olika tidskrifter – men många blev kortlivade. Han var mera initiativrik än uthållig. Det kom till en första konkurs 1771. Men han kom på fötter igen med vänners assistans. Gjörwell skaffade sig tidigt vänner på samhällets högsta nivå som riksråden Anders Johan von Höpken, Carl Fredrik Scheffer och Fredrik Sparre. Industrimannen Patrick Alströmer, son till Jonas Alströmer (han med potatisen), bistod länge Gjörwell ekonomiskt.

Böcker den stora kärleken

Gjörwell gifte sig som 34-åring 1765 med den ”däjeliga, dygdiga, kvicka och ömma” men blott 17-åriga Brita Eleonora Müllern född 1748, död 1822. Han berättar lite självironiskt: ”Fast jag om några dagar ska stå brudgumme, glömmar jag dock intet bort mina vänner, en gång inte mina böcker. Och för att säga dig sanningen, men i all tysthet, så kunde jag snarare vara utan en hustru än en bok. [...] Men ho vet om min lilla hustru blir så beskedlig, som min bok hittills varit, så torde jag ock med tiden dela min kärlek dem emellan på det sättet, att den levande boken får företrädet.”

Hustrun Brita Nora klarade sig bra, hade egna intressen. Enligt Gustaf Näsström gick hon gärna ensam på maskerader och ansågs vara ett galant fruntimmer, som kurtiserades av både den engelske och spanske ministern. Men till husbehov var hon sin make trogen och gjorde hans liv lyckligt. ”Vill man rätt bedöma Gjörwell”, skriver Näsström, ”bör man hålla sig till familjefadern. Då växer han strax i alla dimensioner. Då blir han sådan han vill se sig själv, och strax kan hans honnörsord förtecknas: känslofullt och himmelskt, lycksalighet, sällhet, ömhet, hjärta, vänskap och vänfasthet, ömhetstårar och glädjehögtid, sockermamma, lagom och länge.” Paret fick i rask takt tre barn:

Carl Christoffer Gjörwell d.y föddes 1766. Han blev arkitekt, elev till Desprez vid hans uppdrag för Gustav III på Haga. Där blev han vän till Love Almqvists far krigskommissarien Carl Gustaf Almqvist, som hade hand om förvaltningen vid Haga. Gjörwell d.y. blev en av de mest framstående arkitekterna i början av 1800-talet.

Nästa barn var dottern Brite Louise, född 1768, som gifte sig med den nyssnämnde Carl Gustav Almqvist och blev mor till Love Almqvist.

Det tredje barnet var Gustafva Eleonora född 1769 som gifte sig med grossören och boksamlaren J.H. Lindahl i Norrköping, där paret bosatte sig. Hon fick flest brev från sin far, dels för att hon bodde längre bort än de andra barnen, dels för att hon nog var den som var honom kärast. Familjebreven börjar först 1791 – då gifte sig båda döttrarna och flyttade hemifrån

Louise och Carl Gustaf Almquist gifte sig på själva julaften – ”inkognito” – hemma hos Gjörwells. Ingen visste egentligen något förrän prästen dök upp! Bruden, i pastoral dräkt, såg enligt beskrivningar ut som Flora med blommor som maken hämtat i orangeriet på Karlberg. Almquist bar sin uniformsfrack – blå med mycket guld överallt. Fina viner och exklusiv glass till efterrätt som kom från spanske ambassadören, han som uppvaktat fru Gjörwell! Efter middagen for man i två vagnar hem till de nygiftas bostad – rikt och modernt inredd med utsikt mot Adolf Fredriks kyrka.

Brite Louise Gjörwell, gift Almquist, en gravyr efter Pehr Krafft d ä. Krafft, som framför allt porträtterade borgerligheten och de intellektuella, målade Brite Louise ungefär när hon gifte sig 1791.

Förbindelserna mellan familjerna Gjörwell och Almquist var av gammalt datum. Gjörwell och svärsonens far, prosten och professorn Eric Jonas Almquist, skrev brev till varandra i trettio år! Ett av dennes tretton barn, Erik Abraham, blev först professor i Uppsala och spelade ett slags mentorsroll när Love studerade där kring 1810. Senare, 1812, utnämndes Erik Abraham till biskop i Härnösand. Som framgår av en annan artikel i det här numret av Almqvistiana tycks Love ha följt med på en resa dit 1813.

En äventyrlig svensk Encyklopedi

Gjörwells kontakter med familjen Anckarström hänger ihop med hans ambitioner och verksamhet som upplysningsman. 1775 ville han starta ett äventyrligt projekt: han avsåg

att göra ett sammandrag på svenska ur Den stora Encyclopedin, Diderots och d'Alemberts succéverk som hade kommit ut i 28 band mellan 1751 och 1772. Men det fanns en annan mångfrestare som kommit på samma idé, nämligen överstelöjtnanten Jacob Johan Anckarström, far till den Anckarström med samma namn som senare blev ökad i svensk historia. Anckarström hade efter sitt avsked från armén 1767 på sin gård Lindö i Vallentuna anlagt såväl ett kemiskt laboratorium, ett kalciner- och salpeterverk, utökat jordarealen med 60 tunnland och planterat 11 000 fruktträd! Gjörwell var imponerad.

De blev kompanjoner kring Encyklopediprojektet som också skulle innehålla en fransk ordbok. Våren 1776 startade marknadsföringen och Gjörwells gamle lärare, den ansedde historikern Sven Lagerbring åtog sig att skriva förordet. Annonseringen tog fart liksom intresset. Men problemen hopade sig snart – Anckarström var ständigt sjuk och all administration sinkade Gjörwell. Samtidigt ansattes han av utländska bokhandlare, som tappat förtroendet för honom i samband med konkursen några år tidigare. Vetenskapsakademien vände sig bland annat mot Lagerbrings förord som den ansåg vara hållet i en ”oanständig styl”. Arbetet med encyklopedin drabbades fortsatt av allehanda motgångar, förseningar och svällande artiklar. Encyklopedins prenumeranter oroades alltmer.

Läget blev inte bättre när Jacob Johan Anckarström avled i april 1777. Gjörwell anförtröddes att bli en av förmyndarna för Anckarströms tre söner. Förhållandet mellan pojarna och Gjörwell var till en början mycket gott. Förmyndaren beskrev dem som några av de bäst artade barn han kände, med hederliga tänkesätt och goda hjärtan. Den äldste, Jacob Johan, prisades för sitt goda omdöme.

Men arvstvister uppstod. Överstelöjtnant Anckarström hade förmodats vara förmögen. I själva verket visade han sig vara djupt skuldsatt. Svårigheterna med Encyclopedin bara växte. Gjörwell fortsatte ensam med nya visioner, men hans överoptimistiska arbete havererade och han gjorde en ny konkurs 1787. Från 1791 kunde dock dottern Gustafvas man J.H. Lindahl stötta den nu 60-årige Carl Christoffer med erforderliga medel, och någon misär hamnade paret Gjörwell aldrig i.

Rojalist och Anckarströms förmyndare

Carl Christoffer Gjörwell var som nämnts en hängiven rojalist. Som sådan uppträdde han i hög grad under Gustav III:s ryska krig som började som ett av kungen iscensatt olagligt krig 1788. Han hade ju brutit mot regeringsformen vilket upprörde adelsoppositionen så starkt att ett myteri med 113 officerare utbröt i Anjala i östra Finland. Gjörwell skrev om detta och andra händelser dessa krigsår i olika utländska tidningar. Där kunde han använda mer klarspråk än i svenska publikationer.

Den nu 27-årige Jacob Johan Anckarström deltog i adelsoppositionen på riksdagen 1789, där Gustav III trots motståndet drev igenom Förenings- och säkerhetsakten som gjorde honom enväldig.

Anckarström hade försökt bli lika framgångsrik lantbrukare som sin far men drabbades av en lång rad problem. Sedan 1783 var han gift med Gustaviana Elisabeth Löwen, dotter till Gjärdwells halvsyster Margareta Silnecker. När hon dog 1786 tycks Anckarström ha brutit all kontakt med Gjärdwell. Han gav upp som lantbrukare 1790 och flyttade till Stockholm där han drog sig fram på sitt och hustruns ärvda kapital. Hans hatiska inställning till kungen ökade efter hand och planerna på att röja honom ur vägen tog form. En sammansvärjning organiserades som ledde till skotten på Operamaskeraden den 16 mars 1792.

Tio dagar senare skriver Gjärdwell till sin dotter Gustafva och tar upp Anckarströms och familjen Gjärdwells gemensamma förflutna: ”Den fasliga händelsen på maskeraden, konungen sårad, för att mördas av dens hand, som du sett uppväxa under mina ögon, med hvilken du lefvat på fot af ungdomsvän, hvars påföljande otacksamhet mot min person och mitt hus som du så väl känner, som hans grymhet mot sin svärmor, den lilla enfaldiga Greta Silnecker – allt det hoplagt, hvilka förskräckliga känslor hafva icke måst finnas rådande uti min hela själ och kropp alltsedan den 16, då missgärningen – en missgärning till sätt och ort utan like i hela världshistorien – utföades, samt i närvaro af söta mor och Calle. [...] Hos oss har hälsan varit skälig god, utom det att söta mor haft merändels alltsedan maskeraden oroliga nätter fulla af hiskliga drömmar och sorgliga bilder.

Love Almqvists mormor och morbror var alltså närvarande på maskeraden och kunde alltså ge Love ögonblicksbilder från den hemska kvällen vilket skulle sätta sina spår i *Drottningens juvelsmycke*.

Anckarström och de övriga i konspirationen var övertygade om det moraliskt berättigade i tyrannmord, inte minst Anckarström, vilket framgår av förhören. Dessa offentliggjordes bara delvis – de avsnitt som handlade om de verkliga motiven till mordet hemlighölls. Det var framför allt det olagliga kriget som upprörde, men också hovets slöseri och de väldiga byggnadsprojekten. Vid den här tiden fördes i radikala kretsar debatter om tyrannmord och motståndsrätt, inte minst mot bakgrund i revolutionerna i Amerika och Frankrike. Men den kungatrogne Gjärdwell kunde inte delta – för honom var lojaliteten för kungamakten och överheten grundad på religiös övertygelse. Det var f.ö. hans oerhört kritiska skildring av Anckarströms usla karaktär som fick genomslag i offentligheten – kanske ville han lägga hela skulden på mördaren för att slippa sin egen som förmyndare och uppfostrare.

Carl Christoffer Gjärdwell berättar den 10 maj i ett brev till dottern i Norrköping utförligt där om den brutala avrättningen den 26 april av Johan Jacob Anckarström, som uppträtt mycket sturskt dagarna innan. Han blev t.ex. varse att någon i ett fönster tecknade av honom ”hvidan han ställde sig det vackraste han kunde” och sa: ”Jag kommer att stå på schavotten äfven efter min död.”

”... blir avec le temps vacker”

Men året efter blev ett glädjens år i familjen Gjörwell. Love Almqvist föddes, och förlossningen tycks ha gått mycket lätt. Carl Christoffer skriver till dottern Gustafva den 10 december 1793: ”Lilla Louise är nu mor, jag bevars morfar. Aldrig har någon ung fru haft en lättare barnsäng. [...] Några dagar innan hade hon varit ute och gått med sin svärmor och känt att barnet nog var på väg. Torsdagen den 28 nov skulle det blifva allvar utaf. Söta mor klappade sin dotter och sade: Söta du, gif dig till tåls! Vår herre hjälper dig nog; jag har utom dess känt allt detta för dig. Emellertid sved det grymt uti söta mors ömhetsfulla hjärta, och just som hon kände som mest sitt eget lidande och sökte taga styrka åt sig för flera timmars gemensamma plågor, ligger gossen uti barnmorskans händer, och skriker helt högt till, så att söta mor sänar hade dånat af bara glädje, så glad och rörd blef hon på en gång. Och därmed var hela den svåra saken förbi. Louise fördes beskedligen från soffan [...] på hvilken hon satt under förlossningen, ingalunda uti den ängsliga stolen [...] till sängen, och har alltsedan dess mått förträffeligen väl.”

”Döpseln förrättades af kyrkoherden i Adolf Fredrik, kungl. hofpredikanten Drysén. Namnet: *Carl Jonas Louis*, fick han efter morfar, farmor och moder. I dagligt tal kallas han *Love*. [...] De som förstå sig på barnansikten säga att han är eller blir avec le temps vacker”.

I slutet av april 1796 kan Gjörwell berätta i breven att Carl Gustaf Almqvist köpt gården Sätra, två mil norr om huvudstaden. Anledningen var säkert att det under den nye kungen, Gustaf IV Adolf var helt nya villkor. Alla kungliga byggen, som Loves far tidigare försörjt sig på hade avstannat, och 1798 skulle både hans tjänst och lön komma att dras in. Nu fick familjen i stället leva på inkomsterna från jordbruket på Sätra. Carl Gustaf Almqvist blev ett föredöme som jordbrukare och erhöll alla tänkbara förtroendeuppdrag i bygden.

När dottersonen är tre år gammal tror morfar att ”som Love rutar och kör för kära lifvet, alltid med piskan i hand; så efter all liknelse blir han en välbeställd rekryt vid lifregementet.”

Några år senare, i januari 1799, får Loves mamma för ovanligheten också ett brev: ”Min egen käraste Louise! Din Love, denna sköna och kvicka gosse, som intagit alla för sig, och då han tidigt yttrar så mycket snille och ett ovanligt minne, lär snart den tid nalkas, då han bör få föda för dessa hos honom af natur och föräldrar nedlagde gåfvor. Hvad blir då kärare för mig än att, efter min känedom, lämna honom tid efter annan de böcker i handen, som passa för hans ålder och yrken. Se här en bok att börja med ”Kronprinsens barnabok”, flera skola efterkomma. Gud välsigne detta barn – ett i sanning rart barn – alla hans studier, ja hela hans framtid!!!”

Den 7 augusti 1806 avlider Loves mor, Brite Louise Almqvist på Antuna vid Upplands Väsby, dit familjen nu flyttat. Gjörwell skriver till Norrköping om Louises sista dagar och förlusten för barnen. Gjörwell nämner först Loves yngre syskon August, sju år och Louise, fyra år. Love är nu tretton år och han är det enda av syskonen den ”som kan inse

sin oersättliga förlust, hyser redan tänkesätt och sätter inget annat värde på världen, än så vida den är en bana, där man skall utså frön, som skola grundlägga vår sällhet uti det tillkommande lifvet. Till bevis härpå vill jag anföra hans eget yttrande vid ett tillfälle, då några av hans mammas goda vänner tillika med honom offrade tårar till hennes minne. ”Gråtom icke mera sade han, utan glädjens hellre, ty hon är nu lycklig och om saknaden är stor, så är det vår tröst att *uti himmelens höga hvalf, där träffas vännen åter, där skall den finnas igen, som vi nu begråta*”.

Gjörwell överlevde sin dotter med fem år. Han avled den 26 augusti 1811 åttio år gammal ålder. Han hade drömt om att få se Love som professor i historia i Uppsala. Så blev det inte men uppenbart är att den mångfrestande morfadern på många sätt präglade Love, inte minst religiöst. ”Gjörwells egna kristna tro var svärmisk mild och glad, inspirerad av herrnhutismens uppmaningar att söka glädje och frid hos Kristus”, skriver Johan Svedjedal, som fortsätter: ”Love hade inga svårigheter att omfatta dess förtröstan och längtan efter saligheten”.

Gjörwell hade köpt en familjegrav på Solna kyrkogård redan 1779. Han själv begravdes där i början av september 1811. Men han var då inte den förste som begravdes i den. Hans halvsyster Greta Silnecker hade jordats i det murade gravvalvet redan 1786. Ja, det var hon som var Anckarströms svärmor.

Den som sist fick sin sista vila i graven var Love Almqvist, vars stoft i närvaro av den unga svenska parnassen lades i graven 1901, 90 år efter hans morfars, och 35 år efter sin egen jordfästning i Bremen.

Skådespelare på Almqvists scen

Till minne av vår hedersledamot Måns Westfelt

Under sin nästan sextioåriga skådespelarkarriär var Måns Westfelt – som gick bort den 26 februari i år – en fascinerad och fascinerande uttolkare och förespråkare för Love Almqvists dramatik. Irene Lindh och Cecilia Sidenbladh samtalar om och minns en kär och saknad Almqvistvän.

IL: Jag upplevde Måns som en musikalisk person. Hans familj var musikalisk, mamman var pianist och brodern var en känd violonist. Den musikaliska bakgrunden kanske var hans ingång till ett konstnärligt uttryck. Det är en bra ingång – det kan jag själv vittna om.

CS: Ändå förnekade han själv att han var musikalisk. Men visst hade Måns en bra sångröst – han sjöng en tonsättning av Almqvists Sesemana-dikt i en av mina pjäser. Men nu går vi händelserna i förväg! Måns Almqvistintresse måste ha startat tidigt, tror du inte det?

Måns som Anselmo i Ramido Marinesco, Dramaten 1952. Foto: Sven Järlås, Dramaten

IL: Jo, säkert redan i gymnasiet. Almqvist hade uppenbarligen genererat ett intresse hos honom. Måns berättade att han började spela teater i Norra Latin, och direkt efter studenten kom han in på Dramatens elevskola, där han gick 1949–1951, och stannade som tredjeårselev.

CS: Och där kom hans Almqvistintresse till sin rätt. Vilken lycka för honom att komma till Dramaten just vid den tiden då mästeregissören Alf Sjöberg planerade för sin första stora Almqvistuppsättning, urpremiären av *Amorina* med Anita Björk i titelrollen. Året var 1951. Teater eleverna användes som statister i nästan alla uppsättningar på Dramaten.

IL: Ja, det var en viktig del av utbildningen på den tiden.

CS: Och Måns som var andraårselev gjorde inte mindre än fyra småroller i *Amorina*, han var konstnären Richard, betjänten Charles, studenten Gustaf och Herr Martin. Jag har läst gamla recensionsklipp i Dramatens arkiv. Måns omnämns inte, han hade ju bara småroller, men föreställningen väckte berättigt intresse i tidningarna och fick rubriker som "Märklig teaterhändelse" och "Storslagen föreställning", och huvudrollsinnehavaren Anita Björk lovprisades i alla tonarter, liksom Per Oscarson som den tragiske Johannes, Jarl Kulle som greve Rudman och Anders Henrikson som doktor Libius.

IL: Och redan året därpå var det dags för *Ramido Marinesco* i en uppsättning som teater eleverna själva tog initiativ till att sätta upp.

CS: Vilken djärv idé av dessa unga skådespelare att leta upp detta märkliga versifierade skådespel om don Juans son Ramido som förälskar sig i fyra av sina halvsystrar! Det hade bara spelats en gång tidigare, 1904. Olof Thunberg som gick i årsklassen under Måns på elevskolan regisserade, och Måns gjorde munken

Marik Vos kostymskiss till Måns i rollen Herr Martin i *Amorina*, Dramaten 1951

Anselmo, den förklädde don Juan. Ramido Marinesco sattes först upp på elevscenen, nuvarande Tornrummet, men föreställningen väckte sådant intresse att teaterchefen Karl Ragnar Gierow lyfte över den till Lilla scenen, där den spelades ett antal gånger i december 1952 och januari 1953 för en större publik.

IL: Janne Malmström gjorde Ramidos roll. Det märkliga är att hans son Jonas Malmström spelade Ramido i den uppsättning som gjordes av Staffan Roos på Radioteatern 2002, där jag spelade donna Bianca och Anselmos roll gjordes av Staffan Göthe.

CS: Den radioteateruppsättningen blev alldeles utmärkt! Men låt oss återvända till elevuppsättningen av pjäsen på Dramaten 1952. Jag har letat i gamla klipp om den, och där kan man minsann läsa om Måns. Så här skrev Svenska Dagbladets recensent: "Skicklig och scenvan var likaså Måns Westfelt – munken Anselmo, som i sista scenen avslöjar sig som den åldrade, botgörande Don Juan själv, han gav full illusion av den förbrända, dystra uppenbarelsen." Och Erik Hjalmar Linder i Stockholms-Tidningen skrev: "Måns Westfelts härjade och smärtyllda ansikte i Don Juans roll var väl värd att minnas." Nils Beyer är lite kritisk, men slutar med att det inte var någon "oäven" föreställning. Som särskilt lovande skådespelarprestationer nämner han Jan Malmström som Ramido Marinesco, och "Måns Westfelt som hans åldrade far, botgöraren don Juan i munkkåpa och med ett härjat, olyckligt ansikte under kapuschongen. Man skall minnas det ansiktet. Det samlade liksom upp hela den spanska tragiken i slutbilden", slutar Beyer.

IL: Det var inga dåliga recensioner!

CS: Och i Expressen fick fem av de unga skådespelarna uttala sig om vad de tyckte om Almqvist – tänk dig att Expressen idag skulle ägna en halvsida åt vad skådespelare tycker om Almqvist. Måns sade att han "gillar Almqvists bisarra brytningar mellan det poetiska och starkt dramatiska."

IL: Den formuleringen kunde han nog stå för sextio år senare.

IL: Efter elevskolan stannade Måns kvar på Dramaten några år, och sedan fick han anställning vid Stadsteatern i Helsingborg, där han också skaffade sig familj, gifte sig med Dagmar och fick barnen Petter, 1956, och Johanna, 1959.

CS: Och efter fyra år flyttade han till Göteborgs stadsteater där han stannade länge, i mer än två decennier. Han kämpade för att få Almqvist iscensatt under sin tid i Göteborg. 1971 satte han på Studion upp en egen bearbetning av *Purpurgreven* – det var den andra urpremiären av Almqvist för honom.

IL: Måns älskade *Purpurgreven* som vi ofta läste avsnitt ur när vi uppträdde i olika Almqvistprogram under åren. Pjäsen kan ju lätt avfärdas som en lättviktig komedi,

vilket säkert gjorts innan Måns tog sig an texten. Han såg det radikala budskapet i pjäsen som utspelas på det Westermarkska hotellet, där stora delar av Stockholms befolkning intar måltider: att kvinnorna skall befrias från matlagningssköromål och istället ägna sig åt sådant som de är bra på. Det är en uppsluppen uppföljning av det feministiska budskapet i *Det går an*.

CS: Det smyger sig i *Purpurgeven* till och med in en liten antydning om tvivel rörande äktenskapets och tvåsamhetens välsignelse – det antyds att de två unga paren i berättelsen kommer att fortsätta som en kvartett. Nog så radikalt på Almqvists tid kan man tänka – men förmodligen var Måns den förste att upptäcka detta i texten.

IL: Nästa Almqvistuppsättning i Göteborg var *Det går an* som Måns regisserade 1975, den blev televiserad 1976.

CS: Göteborgsföreställningen beskrivs som succéartad, och TV-versionen som mycket stiliserad – jag vet inte riktigt vad det innebär, eftersom det inte går att se den längre. Samma år var han med i *Amorina* som Birgitta Palme satte upp. Visste du det?

IL: Nej, det hade jag ingen aning om.

CS: Visst var det märkligt att han inte berättade om den? Han gjorde Rudmans roll, och hans dotter Johanna Westfelt, som också blev skådespelare men som då bara var 16 år, staterade. Jag har frågat henne om föreställningen, och hon berättade att den kanske inte var någon stor konstnärlig framgång, men att den var tekniskt experimentell med vagnar som åkte hit och dit, och harar som for på spår över scenen. Det var mycket som kunde gå fel i föreställningen...

IL: Jag kan bara säga att skådespelare är ett tåligt släkte!

CS: Man talade tydligen i årtal efteråt om föreställningen!

IL: Då har vi kommit fram till ”manifeststriden” på Göteborgs stadsteater 1981–1982. Måns ställde sig bakom manifestets teser om teaterdemokrati, och det innebar att han tillsammans med Peter Oskarson, Sven Wollter och andra flyttade till Folkteatern i Gävle. Det blev ingen lycklig tid för Måns, vad jag kan förstå.

CS: Han flyttade ju bara efter något år vidare till Stockholm, där han blev fast anställd vid Stadsteatern. Där var han verksam i många år, även efter pensioneringen, mest som skådespelare även om han också regisserade en hel del.

IL: Han kom också till Dramaten ett par år i mitten av 90-talet. Han var med i Robert Lepages uppsättning av *Ett Drömspel*, och i Eva Bergmans uppsättning av Euripides *Ifigenia i Aulis*.

Affisch med Måns, Axelle Axell, Karin Bjurström och Per-Olof Burell i *Med smak av arsenik*, Klara soppteater 1993

där vi så småningom blev hedersledamöter alla fyra. Vi gjorde under årens lopp otaliga program med olika teman som speglade Almqvists oerhörda bredd, på ABF, Dramaten, bibliotek runtom i landet, Skansen, även till sjöss – på en Finlandsbåt. Det blev säkert uppåt 100 föreställningar. Och på bokmässan jubileumsåret 1993, Love fyllde 200 år, hade vi ett stort program om hans kvinnosyn.

CS: Var det på Dramaten som du och Måns träffades?

IL: Nej, Berit Gullberg, teaterförläggaren, hade sammanfört Måns med Anita Björk, Folke Isaksson och mig redan under tidigt 1990-tal. Hennes idé var att föra ihop författare och skådespelare i litterära program – och Almqvist var vårt gemensamma intresse.

CS: Men visst uppträdde ni för första gången i samband med att Almqvists journalistik kom ut 1989? Berit hade arrangerat en helafton med Bertil Romberg, Jan Myrdal och er fyra på restaurang Rydbergs, som då hette Lasse Lucidor.

IL: Så var det. Och sedan fortsatte vi att kуска runt med olika Almqvistprogram, i ständigt och oavbrutet samarbete med Almqvistsällskapet –

CS: Det kommer jag väl ihåg – det väckte stort intresse. Och Måns gick omkring som Almqvist bland besökarna på bokmässan och förbluffade dem med märkliga frågor, som ”Varföre är allt en trasa?”

IL: Och ”Pourquoi hänga läpp?”

CS: Samma år sattes min pjäs *Med smak av arsenik* upp på Klara Soppsteater med Måns som Almqvist – en gammal sliten Almqvist i landsflykt. Pjäsen utspelas på pensionatet i Philadelphia där Almqvist ingått bigami med pensionatsvärdinnan Mrs. Nugent och försjuncker i drömmar om sitt förgångna liv i Sverige. Måns gjorde en fantastisk Almqvist där, porträttlik fotografierna av den åldrade, förbrände Almqvist – nästan som hans ungdoms don Juan. Och samtidigt gav han prov på galghumor – som Almqvist gör i Sesemanadikterna. Föreställningen avslutades med att han dansade och sjöng en tonsättning av dikten ”Jag vet att Korgen är tung”.

IL: Och sedan började ju vi, Måns, du och jag, vårt samarbete med olika program, kortpjäser och litteraturaftnar. Tänk bara på Upplands Väsby's livaktiga bibliotek där vi har uppträtt varje år – och på senare tid med Olof Holm. 2001 spelade Måns och jag din pjäs *Wendelas mörka lockar* på Stockholms stadsmuseum, den fortsatte sommaren 2002 på scenen bakom Wendela Hebbes hus i Södertälje. Den skildrar det sista mötet mellan Almqvist och hans kollega och nära vän Wendela Hebbe på Aftonbladets redaktion i juni 1851, strax före Loves flykt.

*Måns & Irene i Wendelas mörka lockar,
Wendela Hebbes hus, Södertälje 2002*

CS: Måns var en inkarnation av Almqvist. Han fångade Almqvists intensiva forskande blick och märkliga utstrålning, och han hade en underbar förmåga att lyfta fram replikens tvetydighet – så som jag gärna vill tro att Almqvist själv hade.

IL: Vi har spelat *Wendelas mörka lockar* senare också, På Edsberg har vi spelat den flera gånger. Den mest spektakulära var 2004 under Eriksgatan i Sollentuna, då vi spelade en del av föreställningen för kungaparet med stort följande på Edsbergs slott. Tänk, det blev riktigt uppskattat och renderade Måns och mig varsin kunglig utmärkelse, Litteris et artibus.

CS: Och jag hade före föreställningen arrangerat olika Almqvistscener i parken som majestäterna vandrade genom på väg till slottet – Måns uppträdde som Almqvist och en rad vänner och släktingar staterade. Den drunknande simmerskan steg drypande våt upp ur vattnet, en ung Tintomara satt i ett träd, ett par trätte med varandra på en herrgårdsbänk och Rickard Furumo galopperade över strandängarna.

IL: Vi gjorde också två läsningar av Carina Burmans kortpjäs *Mötet på Atlantic*, om ett fiktivt möte mellan Almqvist och Fredrika Bremer mitt ute på Atlanten. Och sedan tog vi oss an kriminaldramat Almqvist i din pjäs *Skyldig/ icke skyldig?* När var det?

CS: Pjäsen lästes för första gången på ABF 2007 av dig och Måns, med efterföljande diskussion om huruvida Love var skyldig eller inte. Det är ju fortfarande den stora frågan.

IL: Sedan gjordes iscensatta läsningar av pjäsen på Dramaten, men då kunde inte Måns vara med annat än på band. Efter det framförde vi den ett flertal gånger, Måns och jag, bland annat i Cedergrenska tornet i Stocksund med Måns Hirschfeldt som kommentator efteråt.

CS: Allra mest gillade Måns den sociale, samhällsengagerade och politiske Almqvist. Det går en åska genom tidevarvet–Almqvist. Jag vill vara ett torrvedsbloss i människornas kakelugnar-Almqvist.

IL: Ja, han var trofast sina ideal. Hans favoritcitat var som vi båda vet ur *Europeiska missnöjets grunder*: ”Det nuvarande äktenskapet är en räddningsplanka som institutionen sticker ut åt kvinnan i vågorna på det upprörda hav där hon kastas omkring för att förgås. Varför detta hav skall vara så upprört, varför vågorna för ingenting skola gå och slå med ett sådant ursinne, hör till det konstitutionella vanvettet, här förorsakat av mankönets egoism, som ej vill unna kvinnan att hava egen och rätt ställning i samhället.”

CS: Hur var Måns att jobba med?

IL: Han var lätt att samarbeta med, prestigelös. Han var lugn, verkade oneurotisk – jag vet inte om han verkligen var det, men han hade ett oneurotiskt förhållande till sitt yrke, han ställde inte till det innan, som somliga skådespelare gör. Ett bra samarbete var det! Hur många timmar har vi inte suttit i mitt vardagsrum och repeterat och gjort scenerier – med avbrott för en kopp kaffe och en liten god bulle eller kaka.

CS: Vad vi saknar Måns!

Måns som Almqvist på Edsbergs slott 2004. Foto: Peter Holstad

Två fiktiva Almqvisttexter

Lennart Hedwall

Ett blad ur Törnrosens Bok

“Stilla gråter Rosalduna öfver den gula rosen som en vän ur fjerran närhet har skickat henne. Den är i sin skönhets fullhet, och snart skall den falla af. När hon rör vid kronbladen med handen falla de af. De stå som en giftgul dröm mot en skog af grönt bland det gröna som omger dem. Aldrig har hon sett något så vackert, och hon gråter.

Hvarför gråter Rosalduna? För att blomman skall dö? För att den är så vacker och ändå till ingen nytta? För att den är som ett löfte om natt och morgon och tyst, oändligt paradiset och ändå ingen röst har och inga händer? Derför gråter Rosalduna: för att det sköna är till ingens nytta i världen. Och hon ler saligt i sina tårar.”

(Ur Olle Holmberg: *Tankar till tidsfördriv*. Stockholm: Bonniers 1962)

Olle Holmberg (1893–1974) hörde till den grupp litteraturvetare som under Fredrik Bööks ledning från början av 1920-talet arbetade med Almqvists Samlade skrifter, och han svarade där för utgåvorna av *Drottningens Juvelsmycke*, *Filosofiska och estetiska avhandlingar*, *Imperialoktavupplagan I-II* och *Syster och bror*. Holmberg disputerade på avhandlingen *C.J.L. Almqvist från Amorina till Colombine* (1922), och den hade föregåtts av två viktiga uppsatser i *Samlaren* 1919 och 1920, ”Kronologien i ’Törnrosens bok’” och ”Några motiv i Amorina”. Han blev 1922 docent i litteraturhistoria och var 1937–1959 professor i ämnet vid Lunds universitet. Holmberg verkade också som litteraturkritiker, först i *Nya Dagligt Allehanda* och under 40 år – 1925–1965 – i *Dagens Nyheter*. Han var från 1936 ledamot av Samfundet De Nio och dess ordförande 1962–73, då han efterträddes av Astrid Lindgren.

Holmberg ägnade sin forskning även åt andra svenska författare. Han bokdebuterade 1921 med arbetet *Frödings mystik* och gav 1953–1965 ut en biografi i fem delar över Carl Gustaf af Leopold. Han har vidare skrivit bland annat *Viktor Rydbergs lyrik* (1935) och *Sex kapitel om Stagnelius* (1941) och en biografi över Sigfrid Lindström (1951). Ett centralt verk är dessutom *Inbillningens värld* (1927–1930), där han under en titel lånad från Kellgren granskar vad han kallar ”fantasiens och poesien”. Holmberg publicerade flera läsvärda essäsamlingar, bland dem *Madonnan och sjöjungfrun*, *På jakt efter en världsåskådning*, *Gud som haver*, *Inte bara om Hamlet*, *Lovtal över svenska romaner*, *Skratt och allvar i svensk litteratur*, *Visit hos Voltaire* och *Kärlek, ensamhet och dödens trädgård* (med studien ”Almqvist – mordet, självmordet och dödens trädgård”). I de flesta av dem återfinns också avdelningar med aforismer, en Kleinkunst som han renodlade i samlingar som *På väktargången*, *Tankar om rådjursstek* och annat, *Tankar vid en kopp te*, *Tankar till tidsfördriv*, *Tankar från en hed*, *Tankar i en husvagn* och *Sommar med Sokrates*. Hans

”tankar” blandar stort och smått och uppstår ur både läse- och vardagsupplevelser. De är alltid spirituella och oftast mer utmanande än slätkammade. Denne produktive och mångfasetterade forskare intresserade sig märkligt nog även för parapsykologi som han särskilt behandlar i sin bok *Den osannolika verkligheten* (1970).

Det var säkerligen helt självfallet att det skulle vara Holmberg som recenserade Arne Bergstrands *Songes*-avhandling i DN 1953, men det blev nu inte någon vanlig anmälan liknande den magistrala understreckare som Lennart Breitholtz levererade i SvD. Liksom i den pastischartade betraktelsen om Rosalduna kryper Holmberg under skinnet på den beundrade Almqvist och befinner sig mitt i en högst bekant miljö. Följande kunde man således läsa i DN den 20 juli 1953:

Ett samtal på Jaktslottet

ARNE BERGSTRAND: *Songes*. Litteraturhistoriska studier i C. J. L. Almqvists diktsamling. Uppsala 1953. Appelbergs boktryckeri AB.

I KVÄLL, mina vänner, sade hovmarskalken herr Hugo Löwenstjerna till sin lilla krets på Jaktslottet en afton då mänluset silade in genom fönstrens draperier, i kväll har jag en överraskning i beredskap åt er.

Unge Henrik, fröken Eleonora, den allvarlige Andreas och hans son Julianus, alla lyssnade.

– Ack, min bror, utropade Eleonora, vad kan det vara? Helst skulle jag vilja att en främmande gäst komme till oss och berättade något hemskt och muntert, en sådan som Richard Furumo om det funnes ännu en sådan i världen.

– Nej, genmälde herr Hugo leende, en ny Richard kan du inte hitta, min goda syster, men den som kommer hit i kväll är en vän till Richard, en lärd doktor från Uppsala. Hans namn kan jag väl inte precis erinra mig, men han har skrivit en bok just om Richard och om de ”Songes” som Richard brukar förnöja oss med. Klockan är mycket; han borde redan vara här.

– En bok om Richard? utbrast Frans Löwenstjerna och såg ett ögonblick ut som den mörkhyade Zingarus då han dödade kobran på Elluidöarna, varför just Richard? Hava vi då inte alla del i vad som försiggår här på Jaktslottet och skulle inte min far vara en lika viktig person som denne Richard, vilkens demoniska leende, jag erkänner det, alltid har ingivit mig en känsla av otrygghet?

– Jo jo, sade herr Hugo leende, så menar också vår nya vän, och han säger det tydligt i sin bok, men vi måste dock medge att Richard nu en gång är den som låter sakerna komma till stånd och blomstra här på Jaktslottet.

Har då min farbror, frågade Julianus, och ett smärtsamt drag avtecknade sig i hans anlete, verkligen läst igenom denna bok av vår väntade gäst och kan min farbror gilla

att den innehåller 123 sidor tättryckta noter till en text som själv inte är mer än 384 normala sidor?

– Sådant just tycker jag om, genmälde den gamle hovmarskalken. Jag vill uppriktigt förklara för er, mina vänner, att en vetenskaplig bok utan noter är något ... är något ... ja, jag vill säga rent ut avhugget!

Det starka ordet vållade gubben en synbar ansträngning. Han darrade i kroppen och torkade en svettdroppe ur pannan: orkade dock tillägga att han ansåge författarens sätt att markera sina noter med siffror i texten såsom mindre lyckligt.

– Det är nu så med mig, förklarade han, att jag vill läsa en bok i följd, men dessa noter avbryta mig oupphörligt i min läsning och tvinga mig att bläddra framåt till bokens slut.

– Också jag har liksom min bror läst boken, yttrade Andreas med mörk stämma, och jag delar hans höga uppskattning av den. Vad jag har fäst mig vid är att författaren är så självständig och ändå samvetsgrant hänvisar till alla dem som förut hava skrivit om ämnet. Visserligen suckar han ibland över deras tanklöshet och okunnighet, men han grälar icke på dem och sätter sig icke på sina höga hästar som om allting ginge ut på att han själv skulle synas.

– Icke är det väl endast för att synas som man sätter sig på en hög häst, skrattade Henrik, jägaren, van att på sin Bucephalus spränga långt bortom Jaktslottets gränser, till Råbäcken och Ulvasund, där den vackra torparflickan bodde, men förstår jag min farbror rätt så har den författare som vi just väntar hit den egenskapen att han vill komma till målet.

– Ja, men icke obetänksamt, Henrik, sade hans far med ett menande leende och höjde fingret mot ynglingen. Tvärtom kan man säga att han – ja, att han icke skyndar på. Men när han kommer till målet så är han också där! Det finnes icke någon av våra ”Songes” – våra, eftersom jag icke får kalla dem bara för Richards – som han icke har något att säga om, och något som är både klokt och känsligt och kunskapsrikt. Jag vill just påstå för er, mina barn, och också för er min bror och syster och dig min brorson Julianus, att denna bok om ”Songes” är den finaste av alla de böcker om Richard och oss som jag har läst, på samma gång som den kanske är den lärdaste.

Ett leende krusade de närvarandes läppar, sysselsatta med att under samtalet äta jordgubbssylt med grädde, och man märkte på de flesta att de tänkte på ett ord som Richard Furumo älskade att använda: ordet ”radotera”. Den gamle hovmarskalken hade, tyckte de, alltmer börjat göra det som detta ord innebar. Man var dock för väluppfostrad för att säga honom det, och endast Frans vågade sig fram med en invändning.

– Väl har jag icke själv ännu hunnit läsa den bok som min far och min farbror så högt prisa, sade han, men en vän till mig har läst den, och jag känner mycket av innehållet. Kan då min far mena att vad författaren skriver om den songe som Richard kallar ”Hjärtats blomma” skulle vara rätt och att orden ”hjärtats hem”, som

förekomma där, verkligen skulle kunna betyda himlen? – Jag minnes icke just denna songe, svarade den gamle, men vi vilja bedja Aurora sjunga den för oss. Hon sjunger en ganska vacker alt, och ifall stämman behöver förstärkas kan den dubbleras medelst Ulrika.

– Jag tror icke det skall behövas, min far, sade Aurora och satte sig lydigt vid klaveret och sjöng dessa ord:

En blomma står i hjärtats hem,
hon har ingen färg ännu;
Herren Gud i himmelen den
blomman har gjort, o Du!

– Vad detta ”o Du” kommer naivt och knappt, sade herr Hugo. Och vad är det nu du har att säga beträffande tolkningen, Frans?

– Jag vill, yttrade Frans, tolka orden ”hjärtats hem” i enlighet med vad som står i en annan av våra songs: ”Betraktelse”. Där talas det om ”själens oändliga, heliga hemvist” som om något som finnes inom oss. På samma sätt måste det vara med ”hjärtats hem” i den songe som min syster nyss så rörande sjöng för oss. Men författaren av den bok som min far talar om vill, som jag nämnde, att ”hjärtats hem” skall betyda himlen.

– I den tvisten vill jag ogärna ha en mening, sade hovmarskalken, men jag är säker på att allas vår – som jag hoppas – blivande vän har skäl för sin åsikt. Han är nämligen, må ni veta, en person som icke brukar tala i vädret.

Förmodligen då icke heller, inföll Julianus, och ett hånfullt löje lät förnimma sig på hans läppar när han låter Richards innersta problem bottna i ”modersbindningen” och låter den unga lantflicka som han har gift sig med vara ett ”moderssubstitut” för honom? Även sådant skall väl nu gälla för vetenskapligt och fint och psykologiskt, om jag får tro vad min farbror säger?

– Du borde blygas, Julianus, svarade hovmarskalken med en hetta som förut aldrig hade förekommit i några samtal på Jaktslottet; du borde verkligen blygas! Du vet mycket väl att det icke är vår väntade gäst som har kommit fram med detta om modersbindningen och moderssubstitutet och att den som har gjort det också är en nära vän av oss alla och en utmärkt forskare och vetenskapsman! Dock erkänner jag, sade den gamle, och hans drag blevo mildare, att jag icke riktigt förstår hur den flicka som Richard har gift sig med skall kunna ersätta hans mor för honom. Richard har ju så ofta skildrat sin mor för oss, vacker, tankfull, en ensam vandrerska i alla tysta skogar, men hans hustru, ni får förlåta mig, mina barn, tycker jag mera verkar som en kossa.

Alla skrattade, och det lilla molnet som hade hotat lägga sig över de samtalandes sinnen var med ens försvunnet.

Det var nu fröken Eleonoras tur att ta till orda. Det visade sig att också hon rätt väl kände till den diskuterade boken och att hon hade fäst sig vid vad författaren på ett ställe – hon mindes t.o.m. sidan, som var sidan 111 – hade sagt om Richard Furumos känslökyla. Författaren hade citerat vad den romantiske torparen på Råbäcken en gång yttrat om sig själv: ”Jag kan icke säga att jag i djupet håller av någon enda människa.” Dessa ord kallade författaren ”innehållstunga, kanske hemska”, men fröken Eleonora ville icke fästa lika mycket allvar vid dem.

– När en människa klandrar sig själv, sade hon, är alltid klandret lika viktigt som det klandrade. Den människa som klandrar sig är ju på en gång klandrande och klandrad, och varför skulle inte hennes egenskap av klandrande kunna få anses väga upp hennes egenskap av klandrad?

– Ser man på, utbrast hovmarskalken förtjust. Om dig, min goda syster, kan man snart säga som om Richard Furumo själv: att du är en människa som kan göra distinktioner. Och du skall veta att ingen egenskap sätter jag högre än just den. Vår författare har den också, och det håller jag för något mycket betydelsefullt i hans bok. Ja, ja, det är en ypperlig bok, väl skriven, väl tänkt, utan slarv och ändå ett verk av en bildad man och icke en pedant. Och rasande intressant måste den vara för dem som något så när väl känna till våra ”songes” och vår lilla krets här på Jaktslottet. Bara jag kunde komma på vad författaren heter! Jag erkänner, mina vänner, att jag på min ålderdoms dagar har fått svårt att komma ihåg oadliga namn!

Dubbeldörrarna slog upp, Jakob, den gamle betjänten, visade sig i öppningen och anmälde med hög, dock av åren påverkad stämma:

– Herr doktor Arne Bergstrand från Uppsala.

OLLE HOLMBERG

Kommentar

För säkerhets skull skall sägas, att Holmbergs kommatering här givetvis har följts – redan 1953 hade synbarligen de traditionella reglerna för kommatering luckrats upp, också när man som Holmberg medvetet använder sig av äldre språkbruk. Ett par detaljer gläder en sentida Almqvist-entusiast särskilt: dels att fröken Aurora sätter sig vid klaveret för att sjunga *Hjärtats blomma* och således ackompanjerar sig själv och inte ställer sig bakom något flor, dels att Holmberg gör flera likhetstecken mellan Furumo och Almqvist, bland annat när han kommenterar Furumos val av hustru. Uppgifterna stöder tankar som nyligen uttalats i *Tondiktaren Carl Jonas Love Almqvist*.

Det hade varit intressant att veta, hur Bergstrand uppfattade Holmbergs recension. Genom sin okonventionella utformning var den nog inte särskilt ändamålsenlig att åberopa i akademiska sammanhang, hur positiv den än i grunden är. Att avhandlingen gjorde intryck på Holmberg framgår av att han berömmar den även i den nämnda artikeln i *Kärlek, ensamhet och dödens trädgård* 1972. Men det är egentligen inte mycket av saklig kritik i recensionen, och den har en ton som mitt i all välvilja tycks

äga en distanserad och smått ironisk touche – liknande drag kan förnimmas också i Rosalduna-texten.

När Frans får kommentera Bergstrands många noter, är Holmberg väl medveten om att förtjusningen i sådana noter är något av en vurm för herr Hugo, och Bergstrands teknik kan nog också sägas vara ”vurmig”, eftersom han i noterna inte bara preciserar citatlån och liknande utan i ett slags fullständighetsnit kan breda ut sig över företeelser som endast flyktigt har med den diskuterade saken att göra; att detta ofta blir till en stimulerande läsning, skall dock inte förnekas. Herr Hugo menar ändå, att Bergstrand är onödigt vidlyftig, och det innebär säkerligen att Holmberg tycker att han redan i grundtexten tar upp också mer eller mindre ovidkommande ting och förlorar sig i detaljer, när han granskar varje songe.

Den lilla palavern om *Hjertats Blomma* låter Holmberg bli oavgjord, men den låter ana att han inte är riktigt nöjd med Bergstrands förklaring. Att ”hjertats hem” skulle betyda himmelen bevisar Bergstrand genom en hänvisning till *Antonii Sång*, där uttrycket också finns, och för att slå fast tanken måste han gå ytterligare en omväg runt flera äldre konstverk och framför allt hänvisa till en helgontavla av Murillo!

När Richard Furumos, det vill säga Almqvists, modersbundenhet kommer på tal, vill Holmberg inte avslöja vem som lanserat tanken, men att den förekommer i Henry Olssons Almqvistböcker, har Bergstrand nogsamt registrerat, liksom de ofta citerade orden om moderns vandringar ”i parker och skogar --- hälst ensam, eller med Rousseau”, som Almqvist själv formulerat det i ett brev till vännen Janne Hazelius den 6 november 1820. Att Almqvists hustru plötsligt liknas vid en kossa, får nog stå för Holmbergs egen räkning.

Att Furumo inte ”i djupet håller av någon enda människa” är ett citat ur ett brev som Almqvist skrev till Janne Hazelius den 24 augusti 1828 (det finns tyvärr inte med i Rombergs brevtgåva). Orden är särskilt anmärkningsvärda, då Almqvist yttrar dem till sin närmaste vän som också hört till de sammanslutningar där Almqvist var något av en kärlekens apostel; dessutom var han nu gift sedan fyra år tillbaka. I avhandlingen förs orden in just på sidan 111 i samband med en diskussion kring Almqvists eventuella förälskelse i Charlotte Södermark, och där blir Bergstrands slutsats att: ”Det var inte kärlek han hyste utan någonting som liknade kärlek. Det var inte henne han älskade utan drömmen om den lycka hon kunnat skänka honom själv.”

Tant Eleonoras reaktion tycks vara en smula sofistisk, men den antyder att Holmberg inte tror vare sig Almqvist eller Bergstrand mer än jämnt.

Den lilla prosadikten om Rosalduna handlar om en av de änglar som leder de döda barnens själar in i Murnisvärlden, och Almqvists egen songe om henne berättar om hur hon står på ett segelskepp som tar henne och två barn över ”elfven” till Murnidernas ö. Men när Holmberg tar upp motivet, anspelar han inte på denna hennes roll, och det framgår heller inte om hon befinner sig i denna världen eller i den himmelska. Hon sörjer över att ”det sköna är till ingens nytta i världen”, och det är snarast en truism, men den får en särskild betydelse, när den återges med arkaismer à

la Almqvist som ”fjerran närhet” och ”giftgul dröm”. Med tanke på Holmbergs många drastiska formuleringar i sina aforismer, är det berättigat att undra om han inte redan i sin stilimitation medvetet ställer dikten på en distans, som betyder att han egentligen inte längre är helt övertygad om de Almqvistska idéernas bärkraft.

I artikeln från 1972 söker Holmberg ganska ingående utreda, hur hållbara Almqvists hinsidesföreställningar är och följer hur denne successivt förändrar sin tes ur *Murnis* – ”Hafver du din Käresta mördad / Till lif har du då mördad henne” – som också avspeglas ibland annat i *Amorina*, *Drottningens Juvelsmycke* och Magdalena-episoden i *Jaktslottet* och går igen i hans kyla efter Gustaf Hazelius och Stina Hohlfeldts självmord, till att snarast gälla en estetisk uppfattning av problemet. Holmberg säger att hans Almqvistuppfattning i stort sett är densamma som i hans 50 år gamla avhandling men talar också om ”vissa modifikationer i skeptisk riktning”. Intressant nog avslutar Holmberg sin essä med att hänvisa till att tre andliga stormän som uppfostrats i sträng religiös anda alla förlorade sina mödrar i tidiga år, utom Almqvist även Viktor Rydberg och Emanuel Swedenborg.

Almqvistsällskapet

STYRELSEN 2015

Ordförande vakant
Cecilia Sidenbladh, vice ordförande
Topsy Bondeson, skattmästare och klubbmästare
Olof Holm, sekreterare
Vanja Edwinston
Göran Gunér
Mats Hellström
Ulla Nordin
Ture Rangström
Erik Sidenbladh
Petra Söderlund
Jon Viklund

MEDLEMSKAP

kan erhållas genom att sätta in
200 kronor på postgiro 38 06 49-4,
med angivande av namn och adress
(helst också emailadress).

ALMQVISTIANA #37 2015

Meddelande från Almqvistsällskapet
ISSN 1104-9014.
Redaktörer: Erik Sidenbladh & Jon Viklund.

Upplaga 300 ex.

Detta och tidigare nummer
kan beställas från sällskapets sekreterare Olof Holm, Terapivägen 16 E, 1 tr, 141 56
Huddinge, som även lämnar upplysningar om sällskapet, tfn 070 878 9971.

E-post: olof.holm@huddinge.se.
För kontakt med redaktionen: jon.viklund@littvet.uu.se.
Hemsida: www.almqvistsallskapet.se

Omslag: Karta över Bremen 1860.

